

סיכום שיעור

מבוסס על מאמר מאת שני לוי שמעון – מרכז פיתוח פדגוגי והנחייה דידקטית באגף ל"ל

סיכום השיעור הוא מעבר של ידע ממוחו של המורה למחברת של התלמיד" (קניאל, 2000)

האם התלמידים מסכמים ואיך הם מסכמים, האם זו מיומנות שיש לעבוד עליה? ואם כן – איך.
האם סיכום השיעור הוא אכן מעבר של ידע ממוחו של המורה למחברת של התלמיד?
מה עלינו לעשות על מנת לשנות את ההנחה הזו?!

אם אחת המיומנות המורכבות ביותר היא מיומנות הכתיבה בשל היכולות הרבות שהיא דורשת ובשל הקשיים הרבים איתם היא מפגישה, מיומנות הסיכום קשה כפליים.
מיומנות הסיכום מפגישה את התלמיד לא רק עם מיומנות הכתיבה המורכבת, אלא עם כתיבה המשולבת בהבנת הנשמע, סיכום, תמצות והחשוב מכל היכולת לעשות את כל אותן פעולות שצוינו בו זמנית.

היכולת הבו זמנית הזו מצריכה, במונחים מקצועיים קשב רב וגם מפעילה את זיכרון העבודה. זיכרון העבודה הוא היכולת לעשות מספר פעולות בו זמנית במרחב העבודה שלנו. במקרה זה, גם להקשיב, גם להבין ולסכם וגם לכתוב.

בשל מורכבותה של מיומנות הסיכום הרבה מן המורים מעדיפים שלא להתמודד איתה ומוותרים מראש על המאמץ. הרבה מעדיפים, להכתיב לתלמידים את החומר כדי שבטוח יהיה כתוב במחברות בצורתו התקינה והרחבה ולעיתים אף מספקים סיכומים מוכנים.

אם כן מדוע חשוב שהתלמיד יסכם? מדוע לא להמשיך ולהכתיב את החומר לתלמיד?
עבודה על מיומנות סיכום השיעור, מעבר לטיפול מיומנות חשובה, יכולה להיות דרך לעזור לתלמידים להיות נוכחים בשיעור וללמוד למידה פעילה ויעילה.

יתר על כן, לסיכום חשיבות רבה. מעבר לנוכחות פעילה של התלמיד בכיתה הוא מהווה ביטוי לדרך בה התלמיד הבין ועיבד את הנלמד כל אחד בדרך הייחודית לו. הסיכום הוא בבחינת התמונה הנוצרת במוחו של התלמיד ויש בה כדי לשקף את התובנות התהליכיות ודרכי הקישור, שהתהוו אצל התלמיד במהלך הלמידה. הרבה פעמים רק שהתלמיד מתבקש להעלות על הכתב את הדברים הוא בעצם עושה עם עצמו תהליך של עיבוד והבנה של הנאמר בשיעור.

כמו שאמרנו מיומנות הסיכום היא מיומנות מורכבת הדורשת מהתלמיד משאבים רבים. להלן רשימה של המיומנויות הנדרשות על מנת לסכם שיעור והקשיים העלולים להפריע בתהליך:

□ הבנה של השיח בע"פ

□ ידע – כללי ומקצועי

□ ידע של סכמות – כלליות ומקצועיות

□ הכרות עם קשרים להעברת מסר רטורי

□ הבחנה בין עיקר לתפל

- זיכרון שמיעתי
- קשב
- זיכרון עבודה
- יכולות כתיבה : כתב, כתיב
- יכולות הבעה : מבנים, הכללות (אוצר מילים), שחבור, הבעת יחסים (שימוש בקשרים)
- אוטומטיזציה
- סדר וארגון
- ביטחון

כמו שאנו רואים הסיכום דורש מהתלמיד גיוס משאבים רבים – אך הוא חשוב מאוד להתפתחותו כלומד עצמאי.

כמו כל מיומנות גם מיומנות הסיכום לא נלמדת ביום אחד ודורשת תיווך והכוונה של התלמיד

מספר הנחות יסוד שחשוב שנזכור :

1. מיומנות הסיכום היא מיומנות קשה.
2. מיומנות הסיכום צריכה להילמד.
3. מיומנות הסיכום צריכה להילמד בשלבים כאשר בתחילתם המורה מספק עזרה ותיווך ועם הזמן יורדת רמת התיווך במטרה להוביל את התלמידים לתפקוד עצמאי.
4. באמצעות עבודה על מיומנות זו, הרבה מעבר לטיפוח הסיכום אנו מסייעים לתלמידים להבין טוב יותר את השיעור ולהיות שותפים פעילים ללמידה.

על מה נקפיד במהלך העבודה על מיומנות הסיכום?

1. **תכנון מוקדם :**
חשוב כי המורה יחשוב מראש מה צריך ונכון שישאר לתלמידים מהשיעור ובאיזו דרך כדאי שייכתב.
2. חשוב כי המורה יעלה את נושא סיכום השיעור **למודעות** ויעבוד עליו **באופן מפורש** בתוך כדי למידת החומר השוטף.
3. הסיכום דורש משאב קוגניטיבי רב ולכן חשוב **להקצות זמן** בשיעור לצורך הסיכום ולא להניח שהתלמידים יכתבו ויסכמו בתוך כדי הלמידה.

4. חשוב לערוך **בקרה והערכה** של הסיכומים ובכך לשפר את רמתם בתוך כדי התייחסות מאוזנת לחלקים הטובים בסיכום ולחסרים בו.

5. חשוב כי המורה **יטיח** לסיכומי התלמידים ויאסוף בכל שיעור סיכום או שניים גם כדי להדגיש את החשיבות וההתייחסות שלו לעניין וגם כדי לבקר את רמת הסיכום של התלמידים כחלק מתהליך הרפלקציה.

6. חשוב לאסוף מידי פעם סיכום או שניים ולערוך **בקרה ברמה הכיתתית**. להקריא, לכתוב או לצלם לתלמידים את הסיכום בעילום שם, לבקר אותו יחד ולתקן בהתאם. בדרך זו התלמידים נחשפים לקריטריונים של סיכום ולומדים בדיעבד כיצד לסכם.

להלן הצעות למספר דרכים כיצד ללמד את מיומנות הסיכום ולקדם את התלמידים במטרה להופכם ל"מסכמים עצמאיים ויעילים" (הדרכים מסודרות לפי סדר עולה של הנדרש מהתלמיד)

דרך 1: הכתבה פעילה

הרבה מן המורים מרגישי ביטחון רב כאשר הם מכתיבים את החומר ובדרך זו הם בטוחים כי הוא קיים במתכונתו המלאה והמדויקת במחברות התלמידים. כמו כן הכתבה יוצרת הרגשה שהתלמידים פעילים, והרבה פעמים היא גם כלי עזר לבעיות משמעת.

אך הפעילות של התלמידים היא בעצם אשליה. אין ספק, שדרך זו הופכת את התלמידים ללומדים פאסיביים מאוד וספק אם הנוכחות שלהם בשיעור אינה מעלה ואינה מורידה.

נסו לתת למישהו להכתיב לכם משהו במשך חמש דקות – מהר מאוד תגלו שלמרות שכלפי חוץ אתם נראים פעילים ושותפים – הכתיבה הופכת מהר מאוד לפעולה אוטומטית, ללא מחשבה, ופעמים רבות תתנתקו לגמרי מהנכתב ומחשובותיכם יפליגו לכיוונים שונים.

נסו לחשוב על תלמיד שבמשך יום לימודים מלא בעצם יושב וכותב את מה שמכתיבים לו.

פעולת הכתבה מטפחת פסיביות, חוסר מעורבות, התלמיד יודע שלא משנה מה הוא עושה ועל מה הוא חושב בסופו של שיעור החומר יהיה לו כתוב במחברת

לכן, רצוי, להמעיט מאד בהכתבה, ואם מכתיבים מידי פעם, ללוות את הכתבה במשימות המחייבות את התלמידים להיות פעילים בלמידה. בדרך זו הם יבינו טוב יותר את החומר וסביר שגם יזכרו אותו טוב יותר.

הצעות להפעלה:

1. אני אכתיב לכם פסקה וכאשר אסיים אבקש מכם לשאול שאלה אשר הפסקה עונה עליה ולכתוב אותה בראש הפסקה שהכתבתי.

2. אני אכתיב לכם פסקה וכאשר אסיים אבקשכם לסמן את המשפט החשוב ביותר בפסקה.

3. אני אכתיב לכם פסקה המורכבת מעובדה ושלוש דוגמאות. כאשר אסיים אבקש מכם לסמן בקו את העובדה ובעיגולים את הדוגמאות.

4. אני אכתיב לכם פסקה וכשאסיים אבקש מכם לומר מה הבעייתיות עם הדברים שכתבתם מה השלב הבא המתבקש מה הייתם מצפים שיקרה

5. עיבוד: לאחר הכתבה של השיעור כולו, ניתן לבקש מהתלמידים לקרוא את שכתבו ולנסות לצייר לשיעור סכמה מארגנת. למשל: סכמה של סיבה ותוצאה, של ניגוד, של עובדות

ופרטים וכדומה... (אם המשימה מורכבת ולא מוכרת, ניתן לספק לתלמידים שתי אפשרויות של סכמות מארגנות והם יבחרו באחת שיותר מתאימה למבנה שיעור שכתבו.

6.

דרך 2: סיכום דרך שאלות

שאלות הן כלי מצוין הממקד את התלמידים בלמידה. השאלות יכולות לשמש גם כלי לסכם את השיעור, כאשר התלמידים עונים על שאלות מרכזיות הם בעצם מסכמים את השיעור ומשרטטים לו מבנה.

ניתן להשתמש בשאלות בשתי דרכים:

1. לספק את השאלות מראש ולאפשר לתלמידים זמן בסוף כל חלק או בסוף השיעור על מנת לענות עליהן.
בדרך זו התלמידים מתרגלים את מיומנות הכתיבה וכתובת תשובה לשאלה ולא רק במבחן.
2. ניתן לאפשר לתלמידים לשאול את השאלות בעצמם. כמובן שהדבר מצריך עבודה על השאלות: איך לשאלות שאלות והבחנה בין שאלות כלליות רחבות לבין שאלות ממוקדות.
3. רצוי לשאול גם שאלות של עיבוד כמו: האם לדעתכם פעל נכון? ולמה? , לאיזו תפיסה מבין התפיסות שלמדנו מתאימה התנהגות זו? וכדומה.

חשוב:

1. להפנות את תשומת ליבם של התלמידים בשיעור אל החלקים העונים על השאלה. למשל: אם נשאלה שאלה בתנ"ך: איך מצטיירת דמותו של הנביא בסיפור? כדאי למקדם את התלמידים לחלקים בסיפור שמדגישים או מאירים את תכונותיו של הנביא.
2. חשוב להקצות זמן כדי לענות תשובות על השאלות ולא לצפות, בשלב הראשון, שהתלמידים יכתבו אותן תוך כדי השיעור. ניתן אולי לציין בנקודות את החלקים הרלוונטיים העולים בתוך כדי השיעור ולאפשר זמן מוגדל כדי לנסח תשובה מלאה ורחבה.
3. חשוב מאוד לאסוף בכל שיעור בו מתורגלת המיומנות הזו את התשובות משני תלמידים לפחות ולמשב אותם על כך.
4. במשוב יש להקפיד על חיזוק הכוחות והארת החלקים הטובים!!
כמו: "התייחסת לכל הסיבות עליהן דיברנו בשיעור והגדרת אותן בצורה מדויקת" והערות על החלקים החסרים בדרך החיוב, בדרך בונה ומקדמת כמו: "כדאי שפעם הבאה תרחיב יותר, רצוי שתדגים את דבריך" ולא - "לא הורחב מספיק, או לא הדגמת!"

דרך 3: סיכום בדרך של תרשימים וטבלאות

ישנם שיעורים רבים המזמנים סיכום בדרך של תרשים או טבלה.

חשיבה מקדימה על נושא השיעור על חלקיו יכולה לעזור באיתור התרשים הנכון לסיכום. למשל: שיעור בנושא "הסיבות לפרוץ המלחמה" יכול להיות מסוכם בצורת תרשים של הוספה. כאשר: שם המלחמה מופיע למעלה ומתחתיו או מסביבו הסיבות השונות. שיעור העוסק בהשוואה בין סיפורים או בין דמויות, יכול לזמן סיכום בטבלה עם קריטריונים מובחנים.

גם את הסיכום בתרשימים חשוב להקנות בשלבים.

1. לסכם עם התלמידים את השיעור בכל פעם בסוג תרשים אחר על מנת להכיר את הסוגים השונים של התרשימים ולהתנסות בהם.

(מומלץ לעשות רשימה או במחברות התלמידים או בכיתה של סוגי התרשימים הנלמדים שתהיה זמינה ונראית)

2. לספק לתלמידים תרשים ריק של השיעור והם יצטרכו למלא אותו. כמו טבלה ריקה לצורך שיעור העוסק בהשוואה. (בוודאי לא להכתיב להם את מה שצריך להיות כתוב בתרשים)

3. לאפשר לתלמידים לשרטט את תרשים השיעור בעצמם ולמלא אותו יחד איתם.

4. לאפשר לתלמידים לשרטט את תרשים השיעור בעצמם ולמלא אותו לבד.

5. חשוב לעבוד עם התלמידים על המרה של החומר מתרשים וטבלה למלל כמו תשובה לשאלה. פעמים רבות סיכום בדרך זו הוא נקודתי ובהמרה שלו לתשובה נדרשת הרחבה והדגמה. יש צורך לעבודה על כך באופן מפורש.

חשוב לזכור – כל תלמיד יש לו דרך הלמידה שלו. לא לכל תלמיד נוח עם טבלאות ותרשימים. ככלל הרעיון הוא להגיע למצב שכל תלמיד מסכם את השיעור בדרך הטובה היעילה והנכונה לו!

דרך 4: סיכום דרך סיכום בעל פה

דרך נוספת אשר ממשיכה ומלווה את התלמידים ויחד עם זאת כבר שולחת אותם להתמודד עם הסיכום בכוחות עצמם. בדרך זו מאמנים את התלמיד לסכם את השיעור בעצמו, אך יחד עם זה נותנים לו 'קביים' לסיכום. ובעיקר מפתחים בו את האימון ביכולתו לסכם.

בתחילת השיעור המורה כותב ראשי פרקים של השיעור – מילים המרמזות של מהלך היחידה. רצוי שיהיו מילים שאולי בשלב הכתיבה על הלוח אינן מובנות אלא מתבהרות מייד עם הלימוד.

לאחר סיום היחידה בת כעשרים דקות לימוד, המורה – ומסכם בקול, בעל פה בצמוד למה שנכתב על הלוח את הנאמר עד כה. התלמיד מבין מדברי המורה מהם עיקרי הדברים החשובים לסיכום. סיכום הביניים מארגן לתלמיד את מהלך השיעור עד כה. לאחר שסיים את הסיכום בעל פה המורה מבקש מהתלמידים להעלות על הכתב את מה שאמר.

דרך 5: סיכום באמצעות הלוח

בדרך זו הלוח משמש כמשענת העיקרית לסיכום. המורה מלמד יחידה קצרה, כאשר המתודה של השיעור מלווה בשאלות המורה שמטרתן גילוי וחשיבה. במהלך הלימוד הוא כותב על הלוח מילות מפתח מצד אחד, ומשפטי מפתח מהצד השני. לאחר סיום היחידה המורה מקצה זמן לתלמידיו ומבקש מהם להשתמש במילות המפתח ובמשפטים הרשומים על הלוח ובעזרתם לסכם את מה שנלמד עד כה. מילות המפתח והמשפטים עוזרים לתלמיד לארגן את הסיכום ויחד עם זה לבדוק

שלא שכח דבר. הסיכום אמור לשקף את תהליך הלמידה באמצעות השילוב של המושגים, מילות המפתח והרעיונות שעלו תוך כדי למידה. חשוב לציין שעל התלמיד ליצור סיכום ממשפטי המפתח ולא להעתיק אותם. מטרת משפטי המפתח והמושגים היא לשמש כעוגן לסיכום התלמיד. לאחר שהתלמידים סיימו לסכם במחברת – המורה מבקש מתלמיד או שניים לקרוא את סיכומם – והתלמידים מנתחים אותו ביחד – האם התלמיד סיכם נכון? האם לא שכח כלום? האם דייק? כיצד ניתן להגיד את הדברים באופן יותר מדויק? האם יש למישהו הערות על הנכתב?

החלקים הפסיכו פדגוגיים הבאים לידי ביטוי בלימוד סיכום :

1. חלוקת המיומנות לשלבים קטנים ומובחנים אשר לכל אחד מהם מטרה מוגדרת מסייעת לתחושת המסוגלות ומאפשרת חוויה של הצלחה.
2. דגש על משוב מאוזן אשר פותח בחלקים חיוביים כמו: "התייחסת לכל הסיבות והדגשת את העיקר". ומתייחס להערות בדרך החיוב כמו: רצוי שתרחיב יותר..... ולא – "לא הרחבת מספיק".
3. מודעות עצמית – דגש על הצורך של התלמיד להכיר את עצמו על כוחותיו וקשייו ובדרך זו לבחור את דרך הסיכום הטובה לו ביותר.
4. השיטות השונות להתמודדות עם הסיכום מסייעות לתחושת היכולת והמסוגלות להתמודד עם המשימה.

לסיכום:

מיומנות הסיכום היא מיומנות לא טריוויאלית ומורכבת, אך חשובה מאוד ללמידה ובעיקר ללמידה פעילה ומשמעותית של התלמידים בשיעור. הכרנו דרכים שונות לעבוד על המיומנות. בכל דרך הדגשנו את השלבים השונים בעבודה ואת הצורך בעבודה מפורשת שבסופה בקרה ומשוב. חשוב לפתח בקרב התלמידים את המודעות לעצמם לכוחותיהם ולקשייהם ודרך המודעות הזו לבחור את דרך הסיכום המתאימה להם ביותר. אם פתחנו באמירה :

סיכום השיעור הוא מעבר של ידע ממוחו של המורה למחברת של התלמיד" (קניאל, 2000)

נשנה אותה כעת ונכתוב :

סיכום השיעור הוא מעבר של ידע ממוחו של המורה למחברת של התלמיד דרך מוחו של התלמיד!